

ОЖ-88 – Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1988. – 750 с.

СОШ – Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / РАН, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 4-е изд., доп. – М., 2001. – 944 с.

ТСЯИ-1998 – Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения / Под ред. Г. Н. Складарской. РАН, Институт лингвистических исследований. – СПб.: Фолио-Пресс, 1998. – 700 с.

ТССЯИ-2001 – Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия / Под ред. Г. Н. Складарской. – М.: Астрель Аст, 2001. – 894 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Салата – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: лексикологія російської та англійської мов.

СЕМАНТИЧНІ ДЕРИВАТИ У СКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Оксана ПОДВОЙСЬКА (Херсон, Україна)

У статті розглянуто особливості термінотворення понять соціальної ринкової економіки способом семантичної деривації, встановлено основні типи ознак, за якими відбувається переосмислення та виявлено напрями перенесення значень за асоціацією з поняттями окремих галузей людської діяльності.

The peculiarities of the term-building of social market economy notions by the method of semantic derivation are investigated in this article. The basic types of teachers by which the re-comprehension occurs are determined and the directions of transfer meanings (metaphor) through an association with the concepts of different human activity fields are established.

Термін як носій наукової та пізнавальної інформації є першоджерелом формування та поглиблення знань у суспільстві, служить основою і гарантом соціальної активності та реалізації прав індивідуумів на освіту. Процес термінотворення є соціальним явищем, органічною частиною соціального розвитку. Саме тому становлення, розвиток та функціонування термінів як одиниць мовної та поняттєвої системи потребує постійної уваги науковців.

Загальний аналіз сучасного стану німецької мови засвідчує фактичну відсутність випадків виникнення самостійних нових слів для вираження нових концептів, що було характерним на початковому етапі розвитку мови. На цей факт вказував ще Е.Сепір: „Ні одна мова не може виражати кожен конкретну ідею через самостійне слово або кореневий елемент. Конкретність досвіду безмежна, але ресурси найбагатшої мови обмежені” [5: 34]. Тобто, тут має місце явище дивергенції між безмежністю людського досвіду та обмеженістю ресурсів словникового складу мови, яка (дивергенція) має трансцендентний характер, тобто властива всім мовам світу.

Одним з продуктивних способів номінації на сучасному етапі розвитку мови є семантична номінація, коли звукова оболонка вже наявного слова використовується для позначення нового поняття. У ракурсі досліджуваної проблеми можна говорити про семантичне термінотворення в лексичній підсистемі німецької мови – соціальної ринкової економіки. Цей тип номінації, який стосовно термінології називається термінологізацією, є результатом семантичної деривації в межах наявної лексичної одиниці загальноживаної лексики і ґрунтується на різних видах перенесення та змін значення. При компонентному аналізі фактичного матеріалу, утвореного шляхом метафоризації у кількості 300 терміноодиниць, ми виявили у 60 термінів (20%) такі поширені типи ознак, що пов’язані із **зовнішньою характеристикою** об’єкта порівняння:

1) форма (28,4%): **die Preisschere** “ножиці цін” [8: 207];

2) просторові характеристики (21,6%): **der Engpaß** “вузьке місце” (напр., в економіці, тобто певна галузь, яка характеризується певними недоліками); від цього спеціального значення утворюється інше „дефіцит, нестача” [2: 176]; часто тут виражається сема „напрямок“, особливо “вгору – вниз”: **hochschrauben** “підіймати (ціни)” [2: 269], до речі, в цьому разі відбувається й перенесення за схожістю форми від компонента “**Schraube**” “гвинт”;

3) колір (18,4%): **der Schwarzmarkt** “чорний ринок” [8: 231], де компонент “**schwarz**” має значення “незаконний”, “незаконний”;

4) величина (13,3%): *der Großbetrieb* “велике підприємство” [2: 246], де компонент “*groß*” переходить від просторового до кількісного розміру, тому що величина підприємства визначається кількістю його співробітників; *kurzfristig* “короткостроковий” [2: 325] – від просторового до часового розміру;

5) результат процесу, стан (10%): *liegenbleiben* “не знаходити збуту (про товар)” [2: 337], *daniederliegen* “перебувати в занепаді” [2: 137].

6) кількісна ознака (8,3%): *die Dutzendware* “бросовий товар” [2: 156], від *Dutzend* „дюжина”; *das Zweisystem* “система окремого фінансового та виробничого обліку (на великих підприємствах)” [2: 601];

Як зазначалось вище, в досліджуваній лексиці більшою мірою (були виявлені 240 терміноодиниць із 300, що становить 80%) використовується перенесення значення за подібністю ознак, що пов’язані із внутрішньою характеристикою об’єкта порівняння, а саме таких:

1) властивість (23,3%): *die Hartwährung* “тверда валюта” [2: 262], *der Leerverkauf* “фіктивний продаж; спекуляція на різниці курсів” [3: 326] похідне від *leer* “пустий”;

2) пресупозиція (22,1%): *die Schwesterfirma* “однотипна фірма” [2: 461]; *die Enkelgesellschaft* “товариство – внук, внучате підприємство” [2: 176]. У цьому типі слід також виділити метафоричні позначення з елементами – топонімами, іменами вчених-економістів, видатних людей, винахідників, політиків: *Harvard-Barometer* “Гарвардський економічний барометр (кон’юнктури)” [3: 252]; *Marschall-Plan* “план Маршала” [3: 375]; *Dow-Jones-Index* “індекс Доу-Джонса [8: 68];

3) функція (20%): *der Mantel* “акція без купонного аркуша (основна частина цінного паперу)” [2: 345] є прикладом подвійного перенесення від значення “покривало; вид; прикриття” [1 (2:58)], яке, в свою чергу, послугувало основою для значення “пальто; плац, шинель, шуба” [1 (2: 58)], тобто метафоризація здійснюється через перенесення значення за схожістю загальної функції – “прикриття”, пор. вживання в загальноновживаній лексиці німецької мови *bemühteln* “що-небудь приховувати, покривати, завульовувати, тощо” [1 (1: 232)];

4) вплив на людей (19,6%): *die Lasten* “податки, борги” [289, с. 330], від “*Lasten*” “важкість, ноша; тягар” [1 (2: 17)];

5) діяльність та супутні їй обставини (15%): *das Geldhamstern* “тезаврування грошей, накопичення грошей як багатства” [2: 228], де перенесення значення відбулося у головному компоненті *Hamstern* від *Hamster* “хом’як” – тваринка, що безперервно трудиться поповненням своїх запасів, і саме на цьому будується спеціальне значення.

Характеризуючи метафоричні утворення аналізованої сфери з використанням термінів, можна виділити дві основні групи: 1) терміни соціальної ринкової економіки, що містять метафори, вже кодифіковані словниками; 2) терміни, ще не зафіксовані в словниках (найчастіше вони є авторськими метафорами, виявляючи при цьому основне призначення метафори в мові науки – служити знаряддям мислення). Аналіз цих двох груп термінів виявив основні напрями перенесення значень термінів соціальної ринкової економіки у процесі їх метафоризації, пов’язані з різними діями, процесами, професійною спрямованістю тощо. Ці напрями Дж.Лакофф та М.Джонсон називають метафоричними моделями [4], завдяки яким можливо встановити механізми асоціації концептів, що відображають різні фрагменти картини світу, з поняттями. Отже, у сфері соціальної ринкової економіки зустрічаються такі метафоричні моделі:

Антропометричні (антропоцентричні) моделі. Одною з найпоширеніших моделей метафоричного перенесення значення є антропометрична (26,7% від 300 термінів, утворених шляхом метафоризації), сутність якої полягає в переміщенні семантичного змісту з концептуальної сфери “людина” в концептуальну сферу “соціальна ринкова економіка”. Як слушно зауважує О.В.Чуєшкова, специфічною особливістю сучасного процесу метафоризації є саме процес “оживлення” світу, оскільки мова є антропоцентричною за своєю природою, вона притаманна людині, й уся мовна категоризація об’єктів і явищ зовнішнього світу орієнтована на людину [6: 61].

В основі перенесення тут лежать асоціації з людським організмом, з особливостями його функціонування, його станів, психоемоційних характеристик тощо, напр.:

Gleichwohl wird die Inflation in diesem Jahr nur in Ansätzen wiederaufleben (інфляція оживає) [7: 21]. *Weitere positive Elemente der Konzernbildung sind ..., die Ausschaltung einer ungesunden, ruinösen Konkurrenz* (нездорова, руйнівна конкуренція)... [7: 59]. *Die Bank darf bei ihr ruhende Wechsel* (відпочиваючий вексель)... *vorlegen* [7: 107]. *Die Silberunze kletterte* (унція срібла дерлася) *noch stärker ...* [15]. *Vor allem die im Ausland immer wieder betonte deutsche Verantwortung für eine temperamentvollere Weltkonjunktur* (темпераментна світова кон'юнктура) *trug mit dazu bei ...* [7: 135]. *Unter Wettbewerbsgesichtspunkten bemühen sich die japanischen Industrien* (японська промисловість намагається)... [15].

Велика кількість таких термінів, що утворилися шляхом перенесення антропометричних характеристик, вже закріплені в спеціальних словниках: *Enkelgesellschaft* (товариство-внук), *Tochtergesellschaft* (дочірнє товариство), *Geschäft mit der öffentlichen Hand* (державні органи влади – від *Hand* “рука”), *Flaute* (млявість, застій) *im Handel, Firmenmantel* (сукупні права акціонерної компанії на участь – від *Mantel* “пальто, покривало; прикриття”) тощо.

Метафоричні моделі, що поєднують поняття науки та техніки соціальної ринкової економіки. Наступною за чисельністю є метафорична модель, в якій поєднуються концептуальні характеристики понять, процесів різних галузей науки й техніки з поняттями соціальної ринкової економіки (24,2% від 300 термінів, утворених метафоризацією), напр.:

Denn ein geldpolitischer Impuls (фінансово-політичний імпульс) *für die Wirtschaft ist nicht abzusehen* [15]. *Hinzu kommt die weiterhin günstig erscheinende Bewertung deutscher Dividententitel und eine ausgesprochene positive Börsenstimmung, ohne daß bereits eindeutige Indikatoren* (індикатори) *für eine Überhitzung auszumachen wäre.* [15]. *Schon von Aftalion ist mit Hilfe des Akzeleratorsprinzips* (принцип акселератора) *begründet worden, weshalb die Investitionsentscheidungen der Unternehmen dazu tendieren, die Schwankungen* (коливання) *der wirtschaftlichen Aktivität beträchtlich zu verstärken* [7: 48]. *Die Börsen übernehmen die für den Bankapparat* (банківський апарат) *äußerst wichtiger Funktion der Konsolidierung kurzfristiger Bankschulden ...* [15]. *Die Skala* (шкала) *der Unternehmensgrößen im Einzelhandel ist weit gespannt* [9]. *Der private Verbrauch ... und folgt daher eher der Konjunkturentwicklung, als dass er einen eigenständigen Konjunkturmotor* (мотор кон'юнктури) *darstellt* [9].

Природничі моделі конструюють поняття соціальної ринкової економіки на основі асоціацій природного світу. У досліджуваній термінології було виявлено значну кількість таких термінів (15% від 300 термінів, утворених метафоризацією), серед них є як закріплені в словниках терміноодиниці (*Preislawine* “лавина цін”, *Kapitalabfluß* “відтік капіталу”, *Geldstrom* “грошовий потік”), так і авторські метафори:

So hatte es über Jahre geboomt, der Konsum florierte (квітла), *doch er basiert auf Pump* [15]. *Die mit der Anbindung der neuen Bundesländer ausgelöste Kaufwelle* (купівельна хвиля) *ostdeutscher Kunden hat dem Handel im alten Bundesgebiet viel Geld in die Kassen gespült* (хвиля викинула багато грошей) [15]. *Mit zunehmender und weltweiter Eintrübung des konjunkturellen Klimas* (погіршення кон'юнктурного клімату) *hat sich nämlich die Einstellung gegenüber der Neuverschuldung gewandelt* [9]. *Eine deutliche Verbesserung des Konsumklimas* (споживчий клімат) *signalisieren die Ergebnisse der Befragungen der Gesellschaft für Konsumforschung* [15]. *Als „Bank des Staates“ ist sie Kassenshalterin und (im festabgesteckten Rahmen) Kreditquelle* (джерело кредиту) *für den Bund ...* [7: 20]. *Der Preiseinbruch* (обвал цін) *bei Mineralöl und anderen Rohstoffen hat damit auch im deutsch-deutschen Warenaustausch seine Spuren hinterlassen* (залишив свої сліди) [15].

Меншою мірою представлені в досліджуваній термінології моделі, що побудовані на зіставленні з реаліями архітектури та будівництва (10,1% від 300 термінів, утворених метафоризацією). Найбільшою популярністю при метафоризації користуються назви будівель та їхні частини. Хоч кількість таких метафоризованих термінів незначна, проте вони характеризуються частотністю:

Die Sparkassen mit ihren Landesbanken als Dachorganisationen (головна організація від *Dach* “дах”) *bestreiten heute ebenso das Auslands- und Industriekreditgeschäft ...* [15].

Preissegmentierungsstrategien bei größeren Unternehmen und das finden von Preisnischen (цінові ніші) *durch kleine Unternehmen schaffen am Ende mehr Gewinn* [13]. *Marktnischen* (ринкові ніші) *und damit den aus der Perspektive der Angebotssicht bearbeitenden Unternehmen (Nischenkonkurrent* (конкурент у ніші), *Nischenanbieter* (суб'єкт пропозиції у ніші)) *wird eine hohe Rentabilität aufgrund spezifischer Nischeneconomies* (економіка ніші) *nachgesagt* [9].

Просторові моделі (9,4% від 300 термінів, утворених метафоризацією). Вони допомагають відображати поняття соціальної ринкової економіки через перенесення семантичних ознак “простір”, “напрямок вверх”, “напрямок вниз”, напр.:

Robert A. Mundell erkannte in seiner Theorie des optimalen Währungsraumes (валютний простір, валютна зона) *einen Nachteil einer Währungsunion* [9]. *Einige Staaten waren bereits eine Währungsunion mit anderen Teilnehmern der Eurozone* (євро-зона) *eingegangen...* [9]. *Für Mindestumsatz, Mindestspielraum* (мінімальний вільний простір) *und Preisspielraum* (вільний ціновий простір) *gelten folgende Voraussetzungen: die vom Umsatz direkt abhängigen Aufwendungen befinden sich in der Erfolgsstaffel vor der Zwischensumme...* [14]. *Hinsichtlich der Art des Zusammenschlusses unterscheidet man horizontale und vertikale Konzerne* (горизонтальні та вертикальні концерни) [9].

Темпоральні моделі (7,8% від 300 термінів, утворених метафоризацією). Чинник часу відіграє суттєву роль у житті людей, і сфера соціальної ринкової економіки не є винятком, особливо в контексті укладання, виконання угод, напр.:

Das Instrumentarium unterliegt dem Selbsttragungsumsatz, Anhaltspunkte dafür, dass das Kurzfristgeschäft (короткострокова операція) *das mittel- und langfristige Geschäft* (середньота довгострокова операція) *finanziell stützt, bestehen nicht* [10]. *Der Zeitwert* (вартість основних та обігових коштів на момент оцінки) *eines Wirtschaftsgutes (einer Anlage) ist der um die Summe der bisherigen planmäßigen Abschreibungen verminderte Anschaffungswert* [9].

Трапляються **моделі**, побудовані на поєднанні понять соціальної ринкової економіки з **поняттями військової сфери та медицини** (6,8% від 300 термінів, утворених метафоризацією). Наявність перших пояснюється жорсткими умовами ринку, які можна порівняти з військовим життям, постійною конкуренцією, що є невід'ємним складником соціальної ринкової економіки, напр.:

Viele Unternehmer versuchen allerdings, den Konkurrenzkampf (конкурентна боротьба) *dadurch zu umgehen, dass sie wettbewerbshemende Absprachen und Marktvereinbarungen untereinander treffen und gemeinsam gegen unliebsame Außenseiten vorgehen* [9]. *Unter Wettbewerbsgesichtspunkten bemühen sich die japanischen Industrien regelmäßig darum, neue Produkte so kurz wie möglich nach der Einführung im eigenen Lande auch im Ausland zu forcieren* (форсувати) [15].

Медичні реалії не надто перетинаються з реаліями соціальної ринкової економіки, але загальний напрямок – антропометричні властивості, обумовлює поєднання понять цих, на перший погляд, несумісних сфер, напр.:

Der angeschlagene Hotelkonzern Dorint muss erneut mit einer millionenschweren Kapitalspritze (вливання капіталу) *stabilisiert werden* [15]. *Plötzlich reicht das bisherige Budget nicht mehr aus und die Jugendlichen bitten um Kredit bei den Eltern; ständige zusätzliche Finanzspritzen* (фінансові вливання) *sind hier keine dauerhafte Lösung* [11]. *Finanzfieber* (фінансова лихоманка) *gebiert strategische Krisen* [12].

Особливості семантичної структури терміна соціальної ринкової економіки, утвореного в процесі метафоризації, виявляються, як свідчить проаналізований матеріал, завдяки його семантичному оточенню, визначаючи, які семи реалізуються повністю, стають провідними, а які посідають другорядне положення.

У межах спеціального контексту, як слушно зазначає О.В.Чуєшкова, з'являється можливість встановити співвідношення між терміном в тексті та його значенням, зафіксованим у словнику [6: 78]. Отже, було встановлено, що метафоричне значення терміна соціальної ринкової економіки може повністю або частково відповідати словниковій дефініції. Слід також зазначити, що термін у формі оригінальної метафори досягає значного стилістичного ефекту лише тоді, коли процес метафоризації базується на чітких асоціативних зв'язках, сприйняття яких не викликає у носіїв мови труднощів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большой немецко-русский словарь: В 3 т. / Сост. Е.И.Леппинг, Н.П.Страхова, Н.И.Филичева и др.; Под общ. рук. О.И. Москальской. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1998. – Т. 1-3.
2. Немецко-русский экономический словарь. / Сост.: И.С.Блях, Л.Т.Багма. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2001. – 664 с.
3. Новый немецко-русский экономический словарь. / Сост. В.А.Салищев, Х.Дикс. – М.: Руссо, 1997. – 593 с.
4. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с. – Бібліогр.: с. 124-144.
5. Сепир Э. Введение в изучение речи. – М., Л.: Соцэргиз, 1934. – 204 с.
6. Чушкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01; – захищена 26.02.2003. – Харків, 2002. – 192 с. – Бібліогр.: с.161-189.
7. Basiswissen Wirtschaftsdeutsch: Stoffgebiete und Fachwortschatz. / Herausgegeben von B. Designer, H.W. Frischkopf, U.Scheck, H.W.Seliger: iudicium Verlag GmbH München, 1999. – 278 S.
8. PONS Fachwörterbuch Marktwirtschaft. Немецко-русский словарь, русско-немецкий глоссарий / Сост.: Rathmayr R. – К.: Методика, 2004. – 432 с.
9. Die freie Enzyklopädie Wikipedia. – Режим доступу до головної сторінки: <http://de.wikipedia.org/wiki>. – Заголовок з екрану.
10. Deutscher Bundestag. Datenbanken. DIP – Dokumentations- und Informationssystem für Parlamentarische Vorgänge – Режим доступу: <http://dip.bundestag.de/>. – Заголовок з екрану.
11. Netbank. Europas erste Internet Bank. – Режим доступу: <http://www.netbank.de/NB>. – Заголовок з екрану.
12. Neue Solidarität – Finanznachrichten. – Neue Solidarität. – № 42. – 2000. – Режим доступу до журналу: <http://www.solidaritaet.com/neuesol/2000/42/finanz2.htm>. Заголовок з екрану.
13. Treffpunkt – Fenster. Europamärkte, Entwicklungen, Erfolgsmodelle und Emotionen. – Режим доступу до журналу: <http://www.treffpunkt-fenster.de/portal/5517.html>. – Заголовок з екрану
14. Unternehmensdiagnose. – 15.11.2004. – Режим доступу до журналу: <http://www.huebner.at/unternehmen/contentfiles>. – Заголовок з екрану.
15. Welt Online. – Режим доступу до журналу: <http://www.welt.de>. – Заголовок з екрану.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Подвойська – старший викладач кафедри іноземних мов та кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету

Наукові інтереси: термінологія сучасної німецької мови

**ОНОМАСТИКА Й АПЕЛЯТИВНА ЛЕКСИКА НЕВІДОМОГО ПОХОДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ДОІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО СУБСТРАТУ
(на матеріалі слов'янських та германських мов)**

Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ (Київ, Україна)

У статті здійснено короткий критичний огляд результатів вивчення неетимологізованих лексем слов'янських та германських мов у поєднанні з авторським дослідженням лексики невідомого походження сучасної англійської мови. Припускається належність виявлених лексичних одиниць до гетерогенного доіндоєвропейського субстрату.

In the article a brief critical review of the vocabulary of unknown origin studies in Slavic and Germanic languages is given combined with preliminary results of the author's research into the above category of words in modern English. It is presupposed that the vocabulary specified belongs to the heterogeneous pre-Indo-European substratum.

Аналіз етимологічних словників сучасних та класичних європейських мов [6; 23; 25; 27–36] дає підстави стверджувати, що вони містять потужний шар лексики, яка задовільно не етимологізується на індоєвропейському мовному ґрунті. Для більшої частини таких лексем авторитетні лінгвісти припускають остаточно не з'ясоване доіндоєвропейське (праєвропейське, альпійське, карпато-балканське, середземноморське, малоазійське) походження з давніх неіндоєвропейських мов середземноморського басейну, що є аргументом на користь підтримуваної значною частиною вчених тези про виникнення індоєвропейських мов унаслідок накладання мови індоєвропейців, котрі розселилися, на неоднакові доіндоєвропейські субстрати (мови-підоснови) [16: 6]. Мовні субстрати, пов'язуючи сучасні мови з попередніми мовами тих чи інших територій, відбивають у собі історичну наступність мов і культур, що в кожному конкретному випадку потребує ретельного і всебічного вивчення шляхом синтезу лінгвістики з історією, археологією, антропологією та іншими суміжними науками [22: 4].

Ідея наявності доіндоєвропейського субстрату в сучасних європейських мовах пройшла довгий і складний шлях від розпливчастих гіпотетичних тверджень окремих учених першої половини ХХ ст. (А. Мейє, В. Махек, С. Младенов та ін.) до чітко структурованих